İbnü'l-Hümâm'ın *et-Tahrir*'i Üzerine Öncü Bir Çalışma: *İbnü'l-Hümâm'ın İctihad ve Taklid Anlayışı*

Adem Çiftci | ORCID: 0000-0002-9040-2753 | ademciftci28@hotmail.com

Doç. Dr. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı,

Sivas, Türkiye

ROR ID: https://ror.org/04f81fm77

Öz

Sabri Erturhan tarafından İbnü'l-Hümâm'ın İctihad ve Taklid Anlayışı'na dair yazdığı ve 2022 yılında Hikmetevi Yayınlarından yayınlanan eserin incelenmesi gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

İslam Hukuku, İbnü'l-Hümam, İctihad, Taklîd

Atıf Bilgisi

Çiftci, Adem. "İbnü'l-Hümâm'ın *et-Tahrir*'i Üzerine Öncü Bir Çalışma: *İbnü'l-Hümâm'ın İctihad ve Taklid Anlayışı*". *Nisar* 8 (Mayıs 2026), 137-147.

Geliş Tarihi	12.02.2026
Kabul Tarihi	29.05.2026
Yayım Tarihi	31.05.2026
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – intihal.net
Etik Bildirim	nisardergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

İbnü'l-Hümâm'ın *et-Tahrir*'i Üzerine Öncü Bir Çalışma: *İbnü'l-Hümâm'ın İctihad ve Taklid Anlayışı*

İbnü'l-Hümâm, dînî ilimlerin farklı sahalarında verdiği eserlerle İslâm ilim geleneğinde önemli ve müstesnâ yere sahip olan bir isimdir. Aslen Sivaslı olan bir ailenin çocuğu olarak 790/1388 yılında Memlükler idaresindeki Mısır'ın İskenderiye şehrinde dünyaya gelmiştir. Babasının vefâtının ardından annesiyle birlikte Kâhire'ye giden İbnü'l-Hümâm, burada İslâmî ilimlerin farklı sahalarında döneminin önde hocalarından kıraat, Arap dili ve edebiyatı, mantık, kelâm, tefsir, hadis, fıkıh ve fıkıh usulü dersleri almıştır. Hocalarından bazıları İbnü'z-Zerâtîtî, Zeynüddin Abdurrahman et-Tefehnî, Cemâleddin Yûsuf b. Muhammed el-Humeydî, İbnü'l-Mecdî, Muhammed b. Ahmed el-Bisâtî, Bedreddin Mahmûd b. Muhammed el-Aksarâyî, Bedreddin el-Aynî, Ebû Zür'a İbnü'l-Irâkî, İbn Hacer el-Askalânî, Kâriülhidâye, Ebü'l-Velîd İbnü'ş-Şıhne, Muhammed b. Ebû Bekir İbn Cemâa ve Kemâleddin eş-Şümünnî'dir.

Öğrenciliğinin ardından Kâhire'nin önde gelen medreselerinden Eşrefiyye, Mansûriyye ve Kubbetü Sâlih medreselerinde hocalık yapmıştır. İbnü'l-Hümâm'ın yetiştirdiği talebeleri arasında Sehâvî, Takıyyüddin eş-Şümünnî, İbn Kutluboğa, İbn Emîru Hâc, İbnü'l-Gars, Kemâleddin İbn Ebû Şerîf, İbnü'l-Kerekî ve Necmeddin İbn Kâdî Aclûn gibi İslâmî ilimler alanında adından söz ettiren ilim adamları yer almaktadır. İbnü'l-Hümâm 7 Ramazan 861 (29 Temmuz 1457) tarihinde Kahire'de vefat etmiş ve İbn Atâullah el-İskenderî'nin Karâfe'deki türbesine defnedilmiştir.[1]

İbnü'l-Hümâm, İslâmî ilimlerin faklı sahalarında pek çok eser yazmıştır. Bunlar arasında Burhâneddin el-Mergînânî'nin Hanefî mezhebinin muteber ve mutemed kaynaklarından biri olan *el-Hidâye* üzerine yazmış olduğu *Fethu'l-kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr* isimli eseri bulunmaktadır. İbnü'l-Hümâm, *el-Hidâye*'yi hocası Kâriülhidâye'den on dokuz yıl boyunca okumuş, akabinde de şerh etmeye başlamıştır. İbnü'l-Hümâm eseri, "Kitâbü'l-Vekâle" bölümüne kadar şerh edebilmiş vefatıyla şerh yarım kalmıştır. Daha sonra Kadızâde Ahmed Şemseddin (ö. 988/1580) *Netâ'icü'l-efkâr fî keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr* ismiyle bir tekmile yazarak eseri tamamlamıştır.

İbnü'l-Hümâm fıkıh usulü alanında ise kendinden sonra yazılan usûl eserlerine önemli etkileri olan *et-Tahrîr fî 'ilmi'l-usûl* isimli eserini telif etmiştir. *et-Tahrîr* fukaha ve mütekellimîn yöntemleri birleştirilmek suretiyle yazılan muhtasar bir eserdir. Eser üzerine İbn Emîru Hâcc (ö. 879/1474) tarafından *et-Takrîr ve't-tahbîr*, Emîr Pâdişah (ö. 987/1579)

[1] Geniş bilgi için bk. Hakkı Aydın, *Sivaslı Kemaleddin İbn-i Hümam Hayatı ve Eserleri* (Sivas: Sivas Belediyesi Kültür Yayınları, 2000), 41-133; Ferhat Koca, "İbnü'l-Hümâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 87-90; Sabri Erturhan, *İbnü'l-Hümâm'ın İctihad ve Taklid Anlayışı* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022), 15-20.

tarafından da *Teysîrü't-Tahrîr* isimli iki şerh yazılmıştır. Zeynüddîn İbn Nüceym (ö. 970/1563) ise *Lübbü'l-usûl* ismiyle eseri ihtisar etmiştir.[2]

İbnü'l-Hümâm gibi İslâm ilim geleneğinin farklı sahalarında temayüz etmiş, eserleriyle kendinden sonraki ilim adamlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu çalışmada onun usulü fıkıh alanında telif ettiği *et-Tahrîr fî 'ilmi'l-usûl* adlı eserinden hareketle ictihad ve taklid konularına yaklaşımını ortaya koyan Sabri Erturhan'ın *İbnü'l-Hümâm'ın İctihad ve Taklid Anlayışı* isimli eseri incelenmiştir. Mezkûr eserin inceleme konusu edilmesinin amacı, kitabın yazarının da ifade ettiği gibi, *et-Tahrîr* üzerinde İslam dünyasında yeterince araştırmanın yapılmamış olmasıdır. Eserin hem incelemesi hem de mini bir özeti şeklinde düşünülen bu çalışmayla ilim tâliplerinin dikkatlerinin İbnü'l-Hümâm'ın fıkıh ve usûl mirası üzerine çekilmesi amaçlanmakta olup, daha fazla ilmî ve akademik çalışmanın yapılmasına katkı sağlamaktır.

İbnü'l-Hümâm'ın çağlara damgasını vuran müstesna ve dirayetli bir ilim adamı olduğunu ifade eden Erturhan, müellifin *et-Tahrîr* isimli usûl eserinin yeterince araştırmaya konu edilemediğini, yapılan çok az sayıda çalışmanın da yüzeysel kaldığını ifade etmektedir. Bunun en önemli sebebini ise eserin son derece girift ve muhtasar olmasına bağlayan yazar, müellifin eserini adeta bir lügaz ve muamma üslubunda telif ettiğini kaydetmektedir.[3] Kendi öğrencisi İbn Emîru Hâcc'ın eser üzerine yazdığı şerhi *et-Takrîr ve't-tahbîr*'i yaklaşık on yılda tamamlaması da aslında eserin üslubundaki zor ve veciz oluşu açıklamaya yetmektedir. İbnü'l-Hümâm böyle veciz bir metin yazmasının sebebi olarak genişçe yazılan eserlerin, artık o devirde fazla okunmadığını, bu sebeple böyle bir üslubu tercih ettiğini ifade etmektedir.[4] Eser dil ve üslup açısından incelendiğinde gerçekten de anlaşılması zor ve girift bir metin olmakla birlikte, bu kadar kıymetli bir serin ihmal edilmesi isabetli değildir. Eser üzerine yapılacak bireysel ya da özellikle kollektif çalışmalarla kapalılıklar giderilecek ve eser daha anlaşılır hale gelecektir. Böylece eserden istifade de en üst düzeye çıkacaktır.

Yazar eserini bir giriş ve iki bölüm şeklinde planlamıştır. Giriş kısmında müellifin hayatı, ilmî kişiliği, eserleri hakkında bilgiler veren Erturhan, daha sonra eser üzerine yapılan şerh ve ihtisar çalışmalarından bahseder. Yazar daha sonra eserin kaleme alınması esnasında müracaat edilen kaynakları tespit ve analiz ederek eserin telifinde izlenen yönteme dair değerlendirmeler yapar.[5]

Birinci bölümde İbnü'l-Hümâm'ın İctihad Anlayışını ele alan yazar, müellif tarafından yapılan ictihad tanımından bahseder. Buna göre ictihadın lügavî anlamını vererek konuya başlayan İbnü'l-Hümâm, sözlükte "külfetli/zor olan bir şeyi elde etmek için bütün gücün ortaya konması" anlamına geldiğini; ıstılahta ise "Şer'î-zannî bir hükmü elde etmek için

2 Koca, "İbnü'l-Hümâm", 88-89.

3 Erturhan, *İbnü'l-Hümâm'ın İctihad ve Taklid Anlayışı*, 9.

4 Aydın, *Sivaslı Kemaleddin İbn-i Hümam Hayatı ve Eserleri*, 135.

5 Erturhan, *İbnü'l-Hümâm'ın İctihad ve Taklid Anlayışı*, 15-28.

fakîhin bütün gücünü ortaya koyması (بذل الطاقة من الفقيه فى تحصيل حكم شرعى ظنى) şeklinde ifade etmektedir. İbnü'l-Hümâm'ın, ictihadla fakîh arasında telâzüm bulunduğu gerekçesiyle "fakih" kaydına gerek olmadığı düşüncesinin bir yanılgı olduğunun altını çizdiğini ve bu tarifi tercih ettiğini belirten yazar, Teftezânî'nin de bu görüşü benimsediğini ifade eder. İbnü'l-Hümâm, konuya dair değerlendirmelerine şöyle devam eder: "Şer'î bir hükmün talebi/aranması hususunda olanca gücün sarf edilmesi (bezl-i tâkat) fakîh olmayan kimse tarafından da gerçekleştirilebilir. Ama bu şer'î anlamda bir ictihad olmaz. O nedenle ictihad yapacak kimsenin aynı zamanda fakîh (فقيه) olması da şarttır. Usulcüler nezdinde fakîh olmayan müctehid, müctehid olmayan fakîh düşünülemez. Fakîh kavramının müctehid dışında fürûu ezberleyen kimse hakkında yaygın olması ise usûl ıstılahının dışında bir kullanımdır."[6]

Yazar, İbnü'l-Hümâm'ın ictihadın hükmüne dair değerlendirmelerine yer verdikten sonra müctehidde bulunması gereken şartlar, ictihadın tecezzî kabul edip etmeyeceği hususundaki görülerine temas eder. Müellifin üzerinde durduğu konulardan biri de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ictihadı konusudur. Bu konudaki görüşleri ele alan müellif, Hz. Peygamber'in ictihadını kabul eden ve etmeyenlerin yaklaşımları ve dayandıkları delilleri ele alır ve bunlarla ilgili değerlendirmeler yapar, red görüşünü benimseyenlere verilebilecek cevaplar üzerinde durur. Daha sonra Hz. Peygamber döneminde sahâbenin ictihadı konusunu ele alarak bu konuda iki temel görüşün bulunduğundan bahseder.[7]

İbnü'l-Hümâm'ın akliyyât konusunda ictihadın imkanına dair değerlendirmelerine de yer veren yazar, akliyyâtı; alemin hudûsu (sonradan meydana gelmesi), onun kemâl sıfatlarına sahip yaratıcısı Allah'ın varlığı ve peygamberlerin gönderilmesi gibi sübutu sem'î delillere bağlı olmayıp akılla bilinen hususlar olarak tanımlayan İbnü'l-Hümâm, akliyyâta dair ictihadlarda isabetin tek olduğu ve bu konuda icmâ meydana geldiğini ifade eder. Çünkü akliyyâtta, alemin hem hudûsu hem de kıdemi örneğinde olduğu gibi iki zıttın birleşmesinin mümkün olamayacağını belirtir.[8]

Erturhan'ın kaydettiğine göre müellif, usûlün en temel konularından biri olan ictihatta hata - isabet meselesine de eserinde yer vermiş ve konuyu oldukça detaylı bir şekilde ele almıştır. İbnü'l-Hümâm konuya dair değerlendirmesinde önce hata ve isabetin hükmüne değinmiş, bu konundaki farklı görüşlere ve iddia sahiplerinin kendi görüşlerini temellendirmek için ileri sürdükleri delillere ve bunlara verilebilecek cevaplara yer vermiştir.[9] Yazar daha sonra müellifin Hanefîlerin "hata (cehl-i mürekkeb) taksimine" yer verdiğini, ictihad konusuyla bağlantısı nedeniyle konunun müellif tarafından bu başlık altında ele aldığını ifade eder. İbnü'l-Hümâm'ın cehl konusundaki tarif ve taksimlerine yer veren yazar; müellifin, özür oluşturmayan cehli "kafirin cehli", "bid'at ehlinin cehli",

6 Erturhan, *İbnü'l-Hümâm'ın İctihad ve Taklid Anlayışı*, 31.

7 Erturhan, *İbnü'l-Hümâm'ın İctihad ve Taklid Anlayışı*, 31-55.

8 Erturhan, *İbnü'l-Hümâm'ın İctihad ve Taklid Anlayışı*, 55.

9 Erturhan, *İbnü'l-Hümâm'ın İctihad ve Taklid Anlayışı*, 64-81.

"bâğîlerin (meşru yönetime isyan edenlerin) cehli" ve "ictihadda cehl" olmak üzere dört kısma ayırdığını ve her bir cehl türü ile ilgili değerlendirmeler yaptığını kaydeder. Müellifin daha sonra, "şüphe oluşturan cehl (hukukçunun/fakîn cehli)", "özür teşkil eden cehl" gibi cehlin diğer türlerinin de bulunduğunu ifade ederek bunları örnekler üzerinden tek tek açıklamaya çalışır.

Yazar, müellifin üzerinde durduğu konulardan birisininde de müctehidin bir başka müctehidi taklîd konusu olduğunu söyler. Müctehidin bir konuda ictihad etmesinden sonra aynı konuda başka bir müctehidi taklîd etmesinin ittifakla caiz olmadığı yönündeki müellifin görüşünü kaydeden Erturhan, müctehidin kendi ictihadına ittibâı konusunda icmâ olduğunu ifade ederek, ihtilafın ise ictihaddan önce başka bir müctehidi taklid edip edemeyeceği hususunda olduğunu zikreder. Akabinde de İbnü'l-Hümâm'ın, konuya dair naklettiği görüşlere temas eder. Önemine binâen biz de bu görüşleri burada yazarın kitabından aktarmayı uygun gördük. Bu görüşler şöyledir:

i. Çoğunluk âlimlere göre ictihaddan önce bir müctehidin bir başka müctehidi taklîd etmesi mutlak anlamda haramdır (memnû'). Şafii âlimi İbn Süreyc'e (ö. 306/918) göre zorunlu hallerde böyle bir taklîd câizdir. İbnü'l-Hümâm'a göre bu görüşle çoğunluğun görüşü arasında temelde bir farklılık bulunmamaktadır. Bir başka ifadeyle "İctihad müteazzir olunca taklîd taayyün eder."

ii. Bir müctehidin baska bir müctehidi mutlak anlamda taklîdi caizdir. Süfyân-ı Sevrî, İshak b. Râhûye ve Ebû Hanife'nin bu görüşte olduğu ifade edilmiştir.

iii. Kendisi hakkında verdiği fetva ile amel edebilir ama başkası hakkında verdiği bir fetvayı taklîdi caiz değildir. İzah etmek gerekirse, Müctehid A, müctehid B'nin kendisi yani müctehid A hakkında verdiği fetvayı taklîd edebilir, ama C hakkında verdiği fetvayı taklîd edemez.

iv. Kendi hakkında verdiği konularda da başka bir müctehidi taklîdi caiz değildir. Yani müctehid A, müctehid B'nin müctehid A hakkında verdiği fetvayı da taklîd edemez. Bu son durumda ancak zorunlu hallerde taklîde cevaz verilmiştir. Bu cümleden olarak mesela vakit darlığından dolayı namazın fevt olmasının söz konusu olması halinde müctehid A, müctehid B'nin kendisi hakkında verdiği ictihadı taklîd edebilir.

v. Bu konuda Ebû Hanife'den, müctehidin başka bir müctehidi taklîd edebileceği ve taklîd edemeyeceği şeklinde iki farklı görüş nakledilmiştir.

vi. İmam Muhammed'e göre müctehid kendinden daha üstün olan bir müctehidi taklîd edebilir. Kendisinden daha alt düzeyde veya kendisine denk bir müctehidi ise taklîd edemez.

vii. Taklîd edilen müctehid sahâbî ise taklîd eden müctehid kendi nazarında hangi sahâbînin görüşü râcih (tercihe şâyan) ise onu taklîd eder. Fetvaları farklı olmakla birlikte

ictihad dereceleri eşit ise istediğini taklîd edebilir. İmam Şafiî'nin mezhebi kadîmindeki görüşü böyledir.

viii. Sahâbe ve tabiûnun taklîdi caizdir. Sahabe ve tabiûn dışındakilerin taklîdi ise caiz değildir. Taklîd edilecek sahabeyi Şeyhayn yani Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'le sınırlandıranlar da vardır. Yazar daha sonra mutlak anlamda taklîde cevaz vermeyen ve çoğunluğa ait olduğu ifade edilen görüşün gerekçelerini; akabinde de mutlak anlamda taklîde cevaz verenlerin gerekçelerini ve İbnü'l-Hümâm'ın bunlara verdikleri cevaplara yer verir.[10]

İbnü'l-Hümâm'ın müctehidin başka müctehidi taklidinin imkânı konusundaki bu tasnif ve değerlendirmeleri oldukça kıymetlidir. Müellifin oldukça ayrıntılı ve kapsayıcı şekilde ele alması konuya verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir. Müctehidin başka müctehidi taklidi konusunda ileriye sürülen görüşler, deliller, ihtilaflara da yer vermesi, kendi dönemine kadar ki, sürecin takip edilmesi açısından da ayrıca önemlidir. İbnü'l-Hümâm'ın eserde meseleleri ele alırken cedel yöntemini kullanarak farklı görüşlere gelebilecek olan itirazları ve bunlara verilebilecek cevapları zikretmesi onun usul alanındaki yerini ve meselere olan vukûfiyetini göstermesi bakımından oldukça değerlidir.

Yazar, ayrıca müellifin ictihadın yenilenmesi, klasik Hanefî usûl eserlerinde yer verilmeyen bir konu olan müctehidin aynı zaman diliminde bir meselede birbiriyle tenâkuz arz eden iki farklı görüşünün bulunup bulunamayacağına dair yaklaşımlara da eserinde yer verdiğini ifade eder. Konuyla ilgili değerlendirmesinde İbnü'l-Hümâm, bir müctehidin aynı mesele hakkında aynı zaman diliminde iki farklı ictihadının bulunması tenâkuzdan dolayı sahih değildir. Hatta böyle bir tenâkuzun müctehid olmayan akıllı bir kimse bakımından da söz konusu olamaz. Çünkü bunun kabulü zıt iki şeyin de doğru olduğuna inanmayı gerektirir ki bunun muhal olduğu açıktır. Bununla birlikte böyle bir durumun vukûu varsayıldığında o takdirde müctehidin, son ictihadı biliniyorsa ona rücû edilir ve o ictihad esas alınır. Hangisinin ikinci ictihad olduğu bilinmiyorsa, o vakit bu ictihadları yapan müctehidden sonra gelen başka bir müctehid, mevcut ictihadlardan birini kalbinin şehadetine göre tercih eder. O zaman bu tercih edilen ictihadla amel etmek taayyün etmiş olur der.[11]

Müellifin kendi dönemine kadar Hanefî usûl eserlerinde yer verilmeyen "müctehidin aynı zaman diliminde bir meselede birbiriyle tenâkuz arz eden iki farklı görüşünün bulunup bulunamayacağına dair yaklaşımlara" yer vermesi, onun eserini telif ederken sadece fukahâ yöntemiyle kendisini sınırlamadığını; yeri geldiğinde ve ihtiyaç duyduğunda klasik anlayışın dışına çıkarak usûl anlayışına farklı bakış açıları da kazandıracak katkılar sunduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

İbnü'l-Hümâm'ın üzerinde durduğu konulardan bir diğerinin de ictihadın nakzı meselesi olduğunu ifade eden yazar, müellifin nakzın tarif ve mahiyetine yer vermeden

[10] Erturhan, *İbnü'l-Hümâm'ın İctihad ve Taklid Anlayışı*, 81-104.

[11] Erturhan, *İbnü'l-Hümâm'ın İctihad ve Taklid Anlayışı*, 104-109.

doğrudan konuya giriş yaptığını ve konunun hemen başında, "Kat'î delillere aykırı olmayan sahih ictihadî bir hüküm nakzolmaz. Aksi takdirde bu nakzın da müteselsilen nakzı gerekir ki o takdirde anlaşmazlıkları çözüme kavuşturacak hâkim tayini imkânsız hale gelir" diyerek meselenin özünü ortaya koymaya çalıştığını ve daha sonra da Şâfiî usulcülerin yaklaşımlarından hareketle meseleyi detaylandırmaya çalıştığını ifade eder.[12]

Yazar, İbnü'l-Hümâm'ın ictihadın tartışmalı konularından biri olan "tefvîzü'l-hükm/ta'rîz" meselesini de ele aldığını kaydeder. İbnü'l-Hümâm, bir müctehide "ictihad yapmaksızın dilediğin şekilde hüküm ver, o verdiğin hüküm doğrudur" şeklinde ifade edilen ta'rîz/tefvîz anlayışının Şâfiî usulünde, tercih edilen görüşe göre caiz olduğunu beyan etmektedir. Tanımdan da anlaşıldığı üzere, tevfvîz anlayışında herhangi bir ictihad faaliyetinde bulunmadan görüş beyan etme vardır. İbnü'l-Hümâm, İmam Şâfiî'nin böyle bir hususun cevazı konusunda tereddüt ettiğini; buna cevaz veren usulcülerin de bu durumun fiilen gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda ihtilaf ettiklerini, tercih edilen görüşe göre de tefvizin fiilen gerçekleşmediği kanaatinde olduklarını belirtir. Yazar daha sonra fiilî ta'rîz etrafındaki tartışmalar bağlamında bu konudaki görüş sahiplerinin gerekçelerini ve bunlara verilen cevapları aktarak müellifin konuya dair değerlendirmesiyle meseleye son verir.[13]

İbnü'l-Hümâm memzuc metodun bir yansıması olarak mütekellimin yönteminin yaklaşımlarını ve konuya dair çözümlerini de eserinde sıklıkla kullandığı söylenebilir ki, ictihadın nakzı konusundaki tavrı ve "tefvîzü'l-hükm/ta'rîz" meselesinde doğrudan İmam Şâfiî'nin görüşünü zikretmesi buna örnek verilebilir.

Yazar, İbnü'l-Hümâm'ın temas ettiği önemli konularda birinin de "zamanın müctehidsiz kalması" meselesi olduğunu kaydeder. Müellife göre zamanın müctehidsiz olması câizdir. Ancak Hanbelî usulcüler, cumhura muhalefet ederek zamanın müctehidsiz kalmasının câiz olmayacağı görüşünü benimsemektedirler. Müellif, daha sonra konuya dair Hanbelî usulcülerin gerekçelerini zikrederek bunların eleştirisini yapar.[14]

Yazar, çalışmanın ikinci bölümünü taklîd konusuna ayırır. Burada taklîdin anlamı ve mahiyeti, taklîdin çeşitlerine yer verir. İbnü'l-Hümâm taklîdi; "sözü, şer'î delil niteliği taşımayan bir kimsenin sözüyle delilsiz amel etmek" şeklinde tanımlamaktadır. Buna göre,

i. Taklîd edilen kimsenin sözü dört şer'î delilden biri kapsamında olmayacak,

ii. Mukallîd, bu kimsenin sözünü/fetvasını delilsiz kabul edecek.

Yazar, müellifin taklîdin mahiyetine dair örnekler verdikten sonra, mukallîd açısından "taklîd" yerine "tekallüd" kavramının kullanılmasının daha isabetli olacağı ve bu kullanım hatasının düzeltilmesi gerektiği yönündeki görüşüne işaret eder. Yazar taklîdin çeşitleri

12 Erturhan, *İbnü'l-Hümâm'ın İctihad ve Taklid Anlayışı*, 109-113.

13 Erturhan, *İbnü'l-Hümâm'ın İctihad ve Taklid Anlayışı*, 113-120.

14 Erturhan, *İbnü'l-Hümâm'ın İctihad ve Taklid Anlayışı*, 120-123.

başlığı altında ise, Aklî meselelerde taklîd, Müctehidin başka müctehidi taklîdi, Fetva ehliyeti, Müctehid olmayanın fetva vermesi (Tahrîc), Efdal olan varken alt sınıftaki müctehidin taklîdi, Mukallîdin birden fazla müctehidi taklîdi, Ruhsatların araştırılması ve Avâmmın taklîdî konularını ele alır. Bu bağlamda her bir konuyu müellifin ortaya koymuş olduğu görüşler doğrultusunda sistematik ve detaylı bir şekilde ortaya koymaya çalışır.[15]

Yazar son tahlilde İbnü'l-Hümâm'ın müctehid bir alim olduğunu, memzuc medotu esas alarak cedel tekniğini kullanarak telif ettiği *et-Tahrîr*'in lügaz seviyesinde son derece veciz ve girift bir üsluba sahip olduğunu, bunun da eserden kolaylıkla istifade edilmesini zorlaştırdığını ifade etmektedir.

Yazar, sonuç kısmında İbnü'l-Hümâm'ın öne çıkan görüşlerini de şu şekilde sıralamaktadır:

İbnü'l-Hümâm, müctehidin sadece âlim olmasını ve farklı ilimlerle donanımlı olmasını yeterli görmeyip mutlaka fakîh olmasını şart koşar. Ayrıca ictihadın tanımından "zannî" kaydının hazfedilerek tanımın bütün şer'î hükümlere teşmil edilmesinin daha isabetli olacağı kanaatini ifade eder.

Kendi mensubu olduğu Hanefi mezhebi usulcülerinin aksine ictihadın bölünmesini kabul eder. Yer yer kendisinin de aynı ekolde yer alan usulcülerin bazı gerekçelerini zayıf, yetersiz ve isabetsiz görüp tenkit eder.

Hz. Peygamber bakımından ictihadın vacip olduğunu kabul ederek ictihadda hata-isabet çerçevesinde ise Hz. Peygamber'in ictihadında hata edebileceği düşüncesindedir. Müellif, gerek Hz. Peygamber'in huzurunda gerekse gıyâbında yapılan ictihadları da bazı kayıtlarla kabul etmektedir.

Müctehidin, diğer müctehidlere muhalefeti ve ictihadındaki hatası nedeniyle günahkâr olmayacağını ifade etmektedir.

Müellif, diğer usulcülerden farklı bir yol izleyerek "cehl" ile ilgili meselelere ictihad başlığı altında yer vermiş, cehl konusunda çok dakik bir tasnif yaparak cehlin her çeşidi karşılığı belirlenen hükümlerin diğerini kapsamamasına özen göstermiştir.

İbnü'l-Hümâm'a göre müctehid kâdînin hükmünün geçerli olması (nefâzı), uyuşmazlığı çözüp ortadan kaldırır ama dava konusu fiilin ilgili mezhep mensubu açısından helal olmasını sağlamaz.

Tefvîzin cevazının önünde aklen herhangi bir engel görmez. Hz. Peygamber bakımından da tefvîze cevaz verir. Bu durumun, Hz. Peygamber'in ictihadla yükümlü olmasına aykırılık teşkil etmeyeceğinin altını çizer.

[15] Erturhan, *İbnü'l-Hümâm'ın İctihad ve Taklid Anlayışı*, 127-150.

Taklîde dair öne çıkan bazı görüşlerine gelince; İbnü'l-Hümâm, mukallîd bakımından "takîd" değil de "tekallüd" kavramının kullanılmasının daha isabetli olacağını ifade eder.

Müsteftînin, fetva alacağı müftînin ictihad yapabilme kudretine ve bu ehliyeti taşıdığına dair kesin bilgi sahibi olmasını gerekli görüp sadece zannı yeterli bulmaz.

İtikadî konularında da istiftâyı caiz görür. Mukallidin, ictihadı terk etmesi nedeniyle günahkâr olsa bile imanının sahih olacağına hükmeder.

Müctehid olmayan birinin bazı şartları taşıması koşuluyla bir müctehidin ictihadıyla fetvâ vermesi caizdir.

Daha alt derecedeki bir müctehidin (mefdûl) ictihadının kendinden üstün (efdal) tüm müctehidlerin ilgili konuya dair ictihadlarına muhalif olması halinde, mefdûlün taklîd edilemeyeceğini vurgular.

Taklîd ve ruhsatlara tâbi olma konusunda oldukça açık ifadeler kullanarak mukallîdin kolayına gelen ictihadla amel etmesinin önünde şer'î bir engelin bulunmadığının altını çizer. Yine zann-ı gâlibe göre bir mezhebe veya müctehide ittibâyı gerekli kılan şer'î bir hüküm bulunmadığını, dolayısıyla başka bir meselede başka bir müctehidin ictihadıyla amel edilebileceğini de ifade eder.

Yazar, müellifin kendinden önceki her iki ekole mensup usulcülerin kaynak ve görüşlerine tam anlamıyla vakıf olmasıyla birlikte her konuya da yer vermediği görüşündedir.

Yazar ayrıca araştırmacıları teşvik sadedinde son söz olarak şunları söylemektedir: İbnü'l-Hümâm'ın diğer eserlerine oranla *et-Tahrîr* üzerine yapılan çalışmalar oldukça yetersizdir. Eserin son derece girift ve kapalı olduğu müsellemdir. Bununla birlikte bu hazinenin bir şekilde açığa çıkarılması ve ilim dünyasına kazandırılması gerekmektedir. Her çalışma emek mahsulü olup, saygıya layıktır. Bununla birlikte bu eser etrafında yapılacak çalışmaların daha derinlemesine yapılması gerekmektedir. Bunun için eserin bir satırı dahi dışarıda bırakılmayacak derecede ciddi çalışmalara ihtiyaç duymaktadır. Bu çalışmalar alanının uzmanı ilim adamlarından oluşturulacak bir heyet tarafından gerçekleştirilebileceği gibi, özgün/spesifik konuların doktora çalışmaları şeklinde gerçekleştirilmesi de mümkündür.

Yazarın yazıldığı andan günümüze kadar araştırma ve incelemelere yeterince konu edilmeyen, ilim dünyasında neredeyse görmezden gelinen böyle bir eseri yaptığı çalışmayla ilgililerin gündemine getirmesi takdiri hak etmektedir. Eserin üslubu, muhtasar oluşu, yeterince şerh çalışmasına konu edilmemiş olması düşünüldüğünde İbnü'l-Hümâm'ın ictihad ve taklid anlayışının ortaya konulmasında oldukça kıymetli ve başarılı bir çalışma olduğunu düşünüyoruz. Bu çalışmanın, İbnü'l-Hümâm'ın usul ve fıkıh düşüncesi üzerine araştırma yapmak isteyenleri cesaretlendirici mahiyette olduğunu düşünüyoruz. Yazarında ifade ettiği gibi eser üzerine özellikle konu bazlı ve derinlikli ilmî ve akademik çalışmaların

yapılmasına ihtiyaç vardır. Daha önce yapılan şerhlerden istifade edilmek suretiyle ilmî bir heyet tarafından eserin tamamı üzerine yeni bir şerh yazılması, kapalı noktaların açığa kavuşturulması, İbnü'l-Hümâm'ın usul mirasının sonraki nesillere aktarılması için isabetli bir çalışma olacaktır.

Kaynakça | References | مصدر

Aydın, Hakkı. *Sivaslı Kemaleddin İbn-i Hümam Hayatı ve Eserleri*. Sivas: Sivas Belediyesi Kültür Yayınları, 2000.

Erturhan, Sabri. *İbnü'l-Hümâm'ın İctihad ve Taklid Anlayışı.* 1. Baskı. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022.

Koca, Ferhat. "İbnü'l-Hümâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/87-90. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.